

El plom ibèric del campament romà de la Palma - *Nova Classis* (l'Aldea)

The Iberian lead sheet from the Roman encampment of La Palma - *Nova Classis* (l'Aldea)

Joan Ferrer i Jané*

Resum: En aquest treball s'estudia una petita làmina de plom obtinguda de les prospeccions superficials realitzades al jaciment de la Palma (l'Aldea), identificat amb el campament romà de finals del s. III aC anomenat *Nova Classis* a les fonts antigues. La làmina està molt fragmentada i presenta una inscripció ibèrica de només dos segments. Pel que fa al lèxic, cal destacar el segment *bijukin* que encaixaria com a una nova variant d'un paradigma probablement verbal freqüent en textos sobre plom que s'havia detectat en la variant *biteukin* en el darrer plom de Monteró (Camarasa).

Abstract: This paper studies a small sheet of lead from surface surveys conducted at the site of La Palma (L'Aldea), identified with the Roman encampment of the third century BC named *Nova Classis* by the ancient sources. The lead sheet is highly fragmented and presents an Iberian inscription of only two segments. As for the vocabulary, it has to be pointed out that the segment *bijukin* fits as a new variant of a paradigm, probably verbal, common on lead sheets and that was also present in the *biteukin* variant in the last lead sheet from Monteró (Camarasa).

Paraules Clau: inscripció ibèrica, llengua ibèrica, La Palma, *Nova Classis*, làmina de plom.

Keywords: Iberian inscription, Iberian language, La Palma, *Nova Classis*, lead sheet.

* Universitat de Barcelona (Grup LITTERA)

I ntroducció

Com a resultat de les prospeccions superficials realitzades al jaciment de la Palma (l'Aldea) amb detectors de metalls el 28 d'agost del 2009 es va localitzar (posició UTM: long. 295326 - lat. 4511813) una petita làmina de plom plegada amb dos o tres plecs en la qual, un cop desplegada, s'hi va detectar una inscripció ibèrica. El plom està actualment conservat al Laboratori d'arqueologia de la UB (núm. de registre: LPL'2009-221), però en el futur serà ingressat al Museu de les Terres de l'Ebre (Amposta).

El jaciment

El campament romà de la Palma¹ ocupa una gran terrassa fluvial a l'esquerra de l'Ebre al costat de l'antiga línia de costa (fig. 1). Les intervencions arqueològiques no han identificat estructures constructives, però sí que han proporcionat una gran quantitat de material de finals del segle III aC, especialment àmfores grecoitalíques i monedes², així com material compatible amb la presència d'un campament militar com per exemple glandes de plom i fibules de bronze.

Les fonts antigues esmenten implicitament l'existència d'un gran campament romà a la desembocadura de l'Ebre identificat com a *Nova Classis*, que tant per les dimensions, com per la situació estratègica hauria de correspondre amb el campament identificat a la Palma. Aquest campament fou successivament comandat per L. Marci, C. Neró i P. Cornelius Escipió i fou el punt de concentració de l'exèrcit que va conquerir *Cartago Nova* el 209 aC.

1. J. NOGUERA, *Informe dels treballs de prospecció desenvolupats a la terrassa de la Palma (l'Aldea, Baix Ebre)*. 3-13 d'agost de 2006, Barcelona 2006. J. NOGUERA, *Informe preliminar dels treballs de prospecció desenvolupats a la terrassa de la Palma (l'Aldea, Baix Ebre)*. 6-16 de setembre de 2007, Barcelona 2007. J. NOGUERA, «Els campaments romanorepublicans en el curs inferior de l'Ebre», a *Cota Zero* 22, 2007, pp. 13-16. J. NOGUERA, «El campament romà de la Palma (l'Aldea, Baix Ebre). Un assentament militar a la desembocadura de l'Ebre durant la Segona Guerra Púnica», a *II Fòrum Auriga. Diàleg sobre el llegat grecoromà a Catalunya. Amposta, 4 i 5 de novembre de 2006. Auriga* 46, 2007, pp. 26-27. J. NOGUERA, «Los inicios de la conquista romana de Hispania. Los campamentos de campaña del río Ebro», a *AEA* 81, 2008, pp. 31-48. J. NOGUERA, «Los campamentos romanos en el curso inferior del río Ebro durante la Segunda Guerra Púnica», a *Limes XX, Actas XX Congreso Int. Estudios sobre la frontera romana (León). Anejos de Gladius* 13, Madrid 2009, pp. 329-338. J. NOGUERA, «La Palma - *Nova Classis*: a Publius Cornelius Scipio Africanus Encampment during the Second Punic War in Iberia», a *MM* 53, 2012, pp. 262-288. J. Noguera, *La conquesta romana de Catalunya*, Barcelona 2012.

2. J. NOGUERA, N. TARRADELL-FONT, «Noticia sobre las monedas del campamento romano de la Segunda Guerra Púnica de la Palma (l'Aldea, Tarragona)», a A. ARÉVALO GONZÁLEZ (ed.), *Actas del XIII Congreso Nacional de Numismática, Moneda y Arqueología*, Cádiz, Madrid 2009, pp. 119-142.

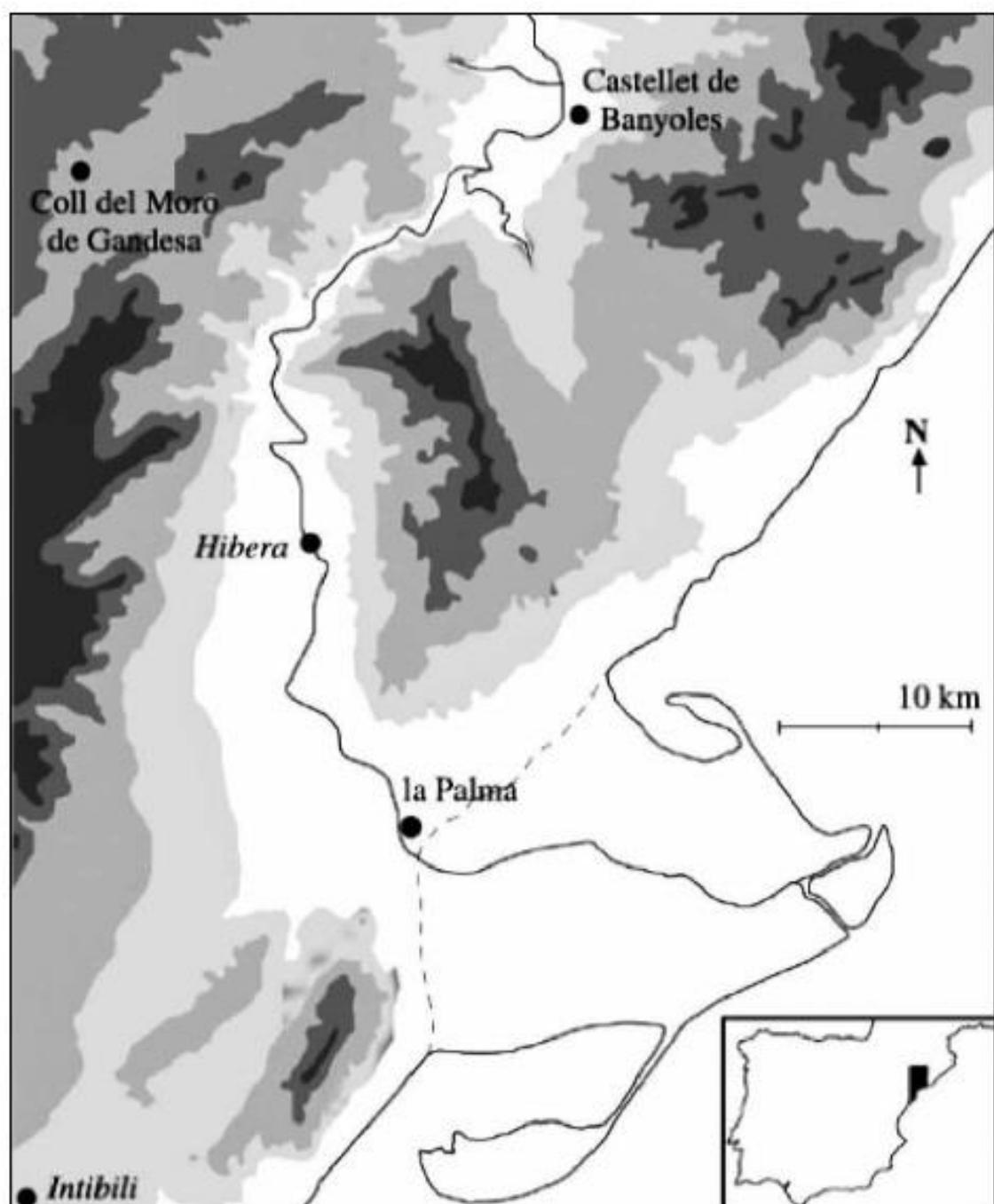

Fig. 1. Situació del jaciment

El suport

El suport³ de la inscripció és un petit fragment de làmina de plom de forma rectangular de 5 × 3 cm en el qual només s'aprecia una línia de text a la part inferior de la cara A de la làmina. La posició d'aquesta línia s'ha de considerar irregular ja que se situa a l'extrem inferior desaprofitant la major part de la superfície del plom. La major part dels traços són profunds i ben marcats, però alguns són sensiblement menys marcats, com el del traç horitzontal del segon signe. Tota la làmina presenta una pàtina de concreció groguenca que penetra en el solcs del traços i en algun cas podria dissimular algun dels traços menys marcats.

En el cas d'aquesta làmina, la presència de més d'un centenar de perforacions indica que la làmina original va ser reutilitzada per a una altra funció que l'estrictament relacionada amb el suport de l'escriptura. Les perforacions van ser fetes des de la cara on hi ha el text (A), atès que a l'altra cara (B) hi apareixen les rebaves corresponents. El text no evita els forats, perquè els forats són posteriors al text, i en alguns casos s'aprecien restes del traç a les parets dels forats. Tampoc els forats no eviten el text, cosa que indica que en la seva reutilització la presència del text no tenia cap funció. En canvi, els límits superior i inferior semblen els naturals com a mínim d'aquest segon ús, ja que les perforacions es situen de forma equidistant dels marges. Aquests límits també podrien ser els límits originals del primer ús perquè no s'aprecien restes de signes fragmentats que fessin pensar que hi havia més línies de text.

En l'estat en què va ser trobat el plom tampoc no sembla que aquest segon ús fos vigent, ja que tant a dreta com a esquerra s'aprecien perforacions fragmentades i, per tant, sembla plausible pensar que la làmina en el seu darrer ús era incompleta per ambdós costats. La làmina també presenta dues clares marques de plegat, una que travessa en diagonal la meitat esquerra, mentre que l'altra travessa en diagonal l'extrem superior dret. També n'hi podria haver una tercera a l'extrem inferior dret, menys clara que les dues anteriors. No es va fer cap fotografia del plom sense desplegar, però els arqueòlegs confirmen que presentava diversos plecs. El plegat està realitzat de manera que la major part del text estaria protegit, cosa que hauria afavorit la conservació del text. La cara B presenta encara restes de concreció terrosa indicant que és la cara que va estar exposada a l'exterior (fig. 2).

Cal indicar que la làmina, a part del procés d'obertura, no ha estat restaurada i que, per tant, no es pot assegurar al cent per cent que a la cara B no hi hagi cap signe, o fins i tot algun traç més a la cara A (fig. 3)⁴, tot i que a simple vista no se'n aprecia cap resta.

3. Autòpsia realitzada el 17 de maig del 2013. Agraeixo a Jaume Noguera (UB) la notícia de l'existeància de la peça i les informacions facilitades.

4. Dibuix de Ramon Álvarez (UB).

Fig. 2. Cara anepigràfica

Fig. 3a. Fotografia de la inscripció

La inscripció

La inscripció està formada per entre vuit i deu signes del signari ibèric nord-oriental. A l'extrem esquerre hi ha un possible traç diagonal que podria correspondre a un signe fragmentat, tot i que el traç apareix lleugerament més elevat del que caldria esperar. El primer signe sencer podria ser un signe **b13**, ja que no sembla que el traç superior acabi tancant; si ho fes, aleshores podria ser un **a3**. El segon podria ser un **t01**, però la posició elevada del signe sembla més compatible amb un **t11** de tres

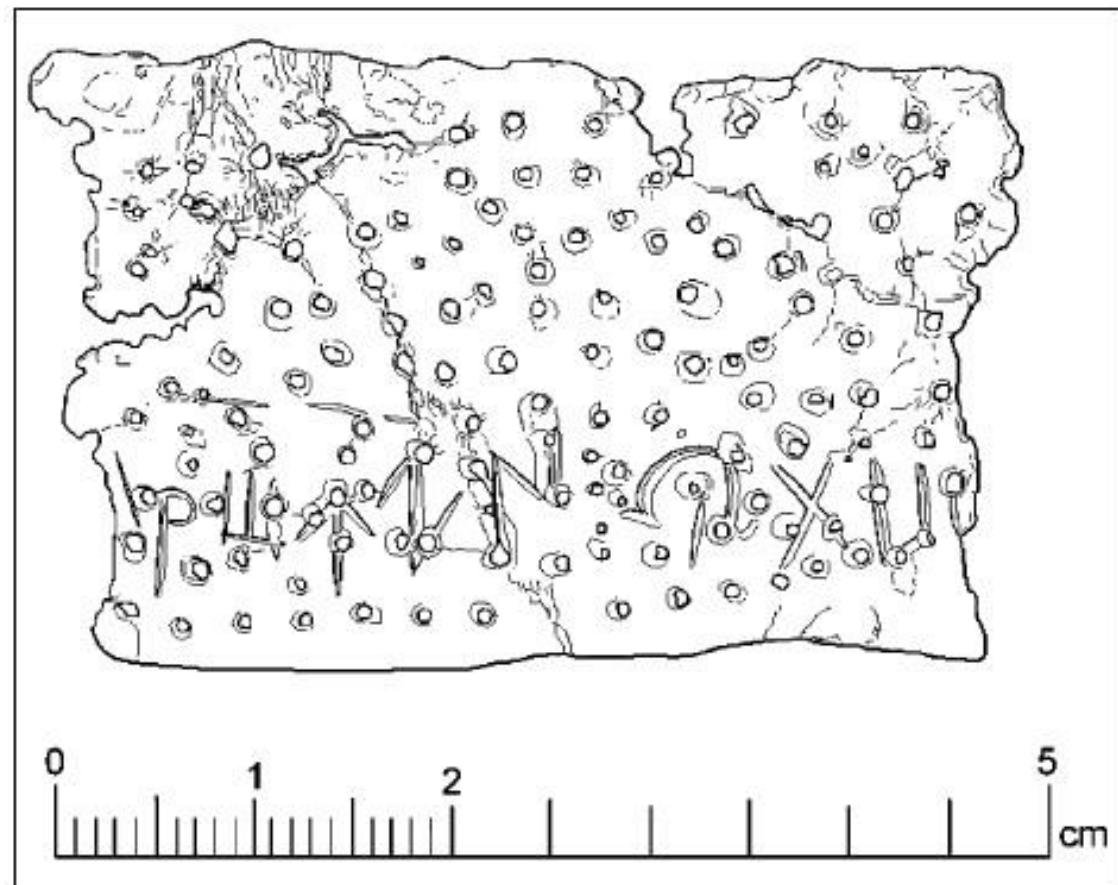

Fig. 3b. Dibuix de la inscripció

traços, en el qual l'asta vertical no fos visible dissimulada entre el forat i la pàtina. Menys probablement també podria ser un **ter16** si el traç perdut fos el superior.

Els signes següents són clars: un signe **u3**, un **ki6**, invertit respecte de la posició habitual de **ki1**, un signe **n1**, un separador de tres punts, un signe **be11** amb el traç vertical desplaçat cap avall i, després, un signe **ta1**.

El signe o signes finals són els més problemàtics, aparentment tres traços verticals inconnexos. Potser els dos primers poguessin connectar si es confirma l'existència de traç entre dos forats molt seguits situats a la base dels dos traços, cosa que permetria identificar un **to** de dos traços. Potser també podria ser un signe **o1** o **o3** si el traç central estigués dissimulat per la pàtina. Si els tres traços connectessin par la base es podria identificar un **to1** i, si ho fessin en diagonal pel centre, es podria identificar un **i2** o un **i3**. Si els traços no connectessin, aleshores es podria identificar dos signes **ba** que caldria identificar com a unitats metrològiques, ja que la presència de dos signes **ba** seguits no tindria gaire sentit. Tot i que la presència d'una expressió metrològica com aquesta, incrustada entre altres signes, tampoc no seria gaire normal. El traç final sembla menys vertical que els altres dos i potser encaixaria com a secció lateral d'algún signe circular, potser **ku2** o **ter11**, que el forat que l'afecta dissimularia.

Així, doncs, la lectura seria]+bitiukin · beta++[si fos un text no dual o]+bidiugin · beda++[si fos un text dual⁵.

Anàlisi paleogràfica

Pel que fa a l'anàlisi paleogràfica, els dos signes més característics són el signe **ki6** i el signe **be11**. Ambdues variants no són gaire freqüents i són característiques de les inscripcions del s. III o IV aC. Un text que les conté totes dues és una vora de ceràmica ibèrica (D.6.2*) del Molí d'Espígol (Tornabous).

Així, per exemple, la variant **ki6** és present a ceràmiques pintades (F.13.3, F.13.4, F.13.8, F.13.30 i F.13.56) del Tossal de Sant Miquel (Llíria), la majoria amb textos duals, a ceràmiques pintades (E.42 i E.4.3) del Castelló de Alloza (Terol), a una ceràmica grisa del Turó de Ca n'Oliver (C.12.2*) i de Burriac (C.7.1), a les dracmes d'ars (A.33), al plom amb text dual de Palamós (C.4.1), a una ceràmica àtica de Pech Maho (B.7.3), a la pàtera de plata de Tivissa (C.21.1) amb un text dual, al *pondus* de Calafell (C.41.1*) amb un text dual. També ha aparegut recentment a l'abecedari dual de la Tor de Querol fent parella amb un **ki9**⁶.

La variant **be11** apareix en dracmes d'imitació emporitana (A.006.8, CNH4.41a, CNH4.65, CNH4.105), inscripcions rupestres de la Cerdanya duals o d'estil dual (B.23.1, B.23.3, B.23.4, B.23.10 i B.23.16), un dels ploms de Tivissa (C.21.6*). També a ceràmiques pintades (F.13.6 i F.13.8) del Tossal de Sant Miquel (Llíria).

Aquesta cronologia seria compatible amb la lectura dual del text, tot i que el fet que no hi apareguin ni dualitats explícites ni tan sols variants complexes impedeix de proposar-ho amb indicis clars.

Les làmines de plom ibèriques

Les làmines de plom són relativament freqüents com a suport d'inscripcions ibèriques, amb poc més d'un centenar d'exemplars. Al contrari del que passa amb altres suports que tenen una funció pròpia i addicionalment incorporen una inscripció, les làmines de plom tenen per funció exclusiva contenir una inscripció.

La funcionalitat de les làmines és quasi tan variada com ho puguin ser la tipologia general de les inscripcions. Així, doncs, en algun cas figuren integrades en una estela en un aparentment clar context funerari, com és el cas del plom procedent de la necròpoli de les Corts (l'Escala) (C.1.9). En d'altres apareixen en fosses votives i

5. J. FERRER I JANÉ, «Novetats sobre el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives», a *Acta Palaeohispanica IX - Palaeohispanica 5*, 2005, pp. 957-982.

6. J. FERRER I JANÉ, «Deux nouveaux alphabets ibères rupestres de Cerdagne», a *Sources - Les cahiers de l'Ane Rouge 2*, e.p. 2014.

per tant cal considerar que el seu contingut sigui votiu, com podria ser el cas dels ploms d'El Amarejo (Bonete)⁷ (G.24.1-4⁸). En d'altres només hi apareixen noms i quantitats, cosa que indica inequívocament un document comptable administratiu, com un dels ploms de la Bastida de les Alcusses (Moixent) (G.1.7). Altres apareixen plegats amb un text visible a l'exterior que s'interpreta com la indicació del destinatari i el text com una carta, probablement relacionada amb les activitats comercials, com un dels ploms d'Empúries (l'Escala)⁹ (C.1.24¹⁰), probablement de contingut comercial. En d'altres només hi apareix una relació d'antropònims, com és el cas del plom d'Énguera (F.21.1). D'altres són molt petits i amb un text molt breu, probablement algun tipus d'etiqueta, com per exemple el més petit dels procedents del jaciment de la Balaguera¹¹. També en un cas contenen un o diversos alfabetos ibèrics, probablement amb intencionalitat votiva, més que no pas en un context d'aprenentatge de l'escriptura, com és el cas dels ploms del Tòs Pelat¹².

La seva distribució geogràfica és relativament homogènia, tot i que com la resta d'inscripcions ibèriques són més freqüents en els jaciments costers i els propers a les principals vies fluvials. També es detecta una certa densitat al sud de l'Ebre, zones F, G, i H (60 %), però que els darrers anys s'ha compensat amb troballes més freqüents al nord de l'Ebre a les zones B, C i D (40 %).

La majoria de làmines de plom ibèriques conegeudes procedeixen de l'activitat de furtius que les localitzen amb detectors de metalls. És el cas de les tres procedents de la Carencia (Torís)¹³, del plom del Tossal del Mor (Tàrrega)¹⁴, de les dues de Monteró¹⁵ (Camarasa) (D.13.1 i D.13.2), la del plom d'Olriols¹⁶ (D.54.1) o uns de procedència desconeguda¹⁷ (C.0.4¹⁸ i C.0.5¹⁹). Tot i que darrerament el detector de metalls s'ha integrat com una eina més en les excavacions regulars i prospeccions que moltes vegades es fa servir de manera preventiva, ja que amb les tècniques tradicionals és

7. S. BRONCANO, *El depósito votivo ibérico de el Amarejo. Bonete (Albacete)*, Albacete 1989.

8. E. SANMARTÍ, «Una carta en lengua ibérica, escrita sobre plomo, procedente de Emporion», a *RANarb* 21, 1988, pp. 95-113.

9. J. FERRER I JANÉ, «Nova lectura dels ploms ibèrics de la Balaguera (la Pobla de Tornesa, Castelló): un nou text explicitament dual», a *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 31, 2013, pp. 149-158.

10. J.M. BURRIEL, C. MATA, A.L. RUIZ, J. VELAZA, J. FERRER, A. PEIRÓ, C. ROLDÁN, S. MURCIA, A. DOMÉNECH, «El plomo escrito del Tòs Pelat (Moncada, Valencia)», a *Palaeohispanica* 11, 2011, pp. 191-224.

11. J. VELAZA, «Tres inscripciones sobre plomo de La Carencia (Turís, Valencia)», a *Palaeohispanica* 13, pp. 539-550, 2013.

12. J. FERRER I JANÉ, I. GARCÉS, «El plom ibèric escrit del Tossal del Mor (Tàrrega, l'Urgell)», a *Urtx* 27, 2013, pp. 102-113.

13. J. FERRER I JANÉ, I. GARCÉS, J.R. GONZÁLEZ PÉREZ, J. PRINCIPAL, J.I. RODRÍGUEZ DUQUE, «Els materials arqueològics i epigràfics de Monteró (Camarasa, la Noguera). Troballes anteriors a les excavacions de 2002», a *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 27, 2009, pp. 109-154.

14. J. FERRER I JANÉ, I. GARCÉS, «El plom ibèric d'Olriols (Sant Esteve de Llitera, Osca)», a *Acta Palaeohispanica IX - Palaeohispanica* 5, 2005, pp. 983-993.

15. J. VELAZA, «Dos nuevos plomos ibéricos en una colección privada», a *Palaeohispanica* 4, 2004, pp. 251-261.

un tipus de material que facilment pot passar desapercebut. És el cas dels ploms de *Ruscino*¹⁶ (B.28.21* i B.28.22*). Tot i així alguns apareixen en context arqueològic, com els ploms del Tòs Pelat¹⁷, el darrer de Monteró¹⁸, el de Pontós¹⁹, el de la Moleta del Remei (Alcanar) (F.61.1*)²⁰, el del Tivissa²¹ (C.21.10*), el del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet²² (C.8.13) i el del Grau Vell (Sagunt)²³.

El lèxic

bitiukin: Aquesta forma podria ser una variant de *biteukin* que apareix al tercer plom de Monteró²⁴. Ambdues formes es podrien integrar en un possible paradigma unànimement considerat verbal²⁵ i representat fonamentalment per les variants de la forma *biterókan* (B.7.38* / H.O.1*).

16. I. RÉBÉ, J. DE HOZ, E. ORDUÑA, «Dos plomos ibéricos de Ruscino (Perpignan, P.-O.)», a *Palaeohispanica* 12, 2012, pp. 211-255.
17. BURRIEL *et. al.*, «El plomo escrito del Tos Pelat...», *cit.*, pp. 191-224.
18. M.P. CAMAÑES, N. MONCUNILL, C. PADRÓS, J. PRINCIPAL, J. VELAZA, «Un nuevo plomo ibérico escrito en Monteró 1», a *Palaeohispanica* 10, 2010, pp. 233-247.
19. J. FERRER I JANÉ, J. VELAZA, «Lámina de plomo con inscripción ibérica procedente del Mas Castellar de Pontós», a E. PONS, L. GARCIA (eds.), *Prácticas alimentarias en el mundo ibérico. El ejemplo de la fosa FS362 de Mas Castellar de Pontós (Empordà-España)* (BAR int. ser. 1753), Oxford 2008, pp. 125-127.
20. J. FERRER I JANÉ, D. GARCÍA, I. MORENO, J. VELAZA, «Una inscripción ibérica sobre plomo procedente del poblado de la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià, Tarragona)», a *Palaeohispanica* 8, 2008, pp. 203-216.
21. D. ASENCIO, M. MIRÓ, J. SANMARTÍ, J. VELAZA, «Inscripción ibérica sobre plomo procedente de Castellet de Banyoles (Tivissa)», a *Palaeohispanica* 3, 2003, pp. 195-204.
22. J. VELAZA, «Estudi epigràfic del plom ibèric», a C. FERRER, A. RIGO, *Puig Castellar. Ets ibers a Santa Coloma de Gramenet. 5 anys d'intervenció arqueològica (1998-2002)*, Santa Coloma de Gramenet 2003, pp. 126-127.
23. X. BALLESTER, «Anexo. Comentario grafemático y lingüístico al plomo ibérico de Grau Vell», a *Arqueomediterrània* 9, 2006, pp. 103-104.
24. CAMAÑES *et. al.*, «Un nuevo plomo ibérico...», *cit.*, pp. 233-247.
25. J. UNTERMANN, «La gramática de los plomos ibéricos», a *Veleia* 2-3, 1986, pp. 48-49. J. UNTERMANN, *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, 2 vols., Wiesbaden 1990, §566. J. UNTERMANN, «Intercanvi epistolar en un plom ibèric», a *Acta Numismática* 21-23, 1993, p. 99, nota 21. L. SILGO, *Léxico ibérico. Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - ELEA*, 1994, 1, pp. 81 i 167. L. SILGO, «Avance a un estudio de las formas flexivas en ibérico», a A. VILLAR, J. D'ENCARNAÇÃO (eds.), *La Hispania Prerromana. Actas del VI Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica* (Coimbra, 1994), Salamanca 1996, p. 300, nota 1. J. UNTERMANN, «Los plomos ibéricos estado actual de su interpretación», a *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas (ELEA)* 2, 1996, p. 92. J. DE HOZ, «Hacia una tipología del ibérico», a *Actas del VIII Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica*, Salamanca 1999 = *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*, Salamanca 2001, p. 347. J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Análisis de epigrafía ibera*, Vitoria 2004, p. 270. J. RODRÍGUEZ RAMOS, «Introducció a l'estudi de les inscripcions ibèriques», a *Revista de la Fundació Privada Catalana per l'Arqueologia Ibèrica* 1, 2005, p. 59. ASENCIO *et. al.*, «Inscripción ibérica sobre plomo...», *cit.*, pp. 195-204. A. QUINTANILLA, «Palabras de contenido verbal en ibérico», a *Palaeohispanica* 5, 2005, p. 514. E. ORDUÑA, *Segmentación de textos ibéricos y distribución de los segmentos*, Madrid 2006, p. 118. J. FERRER I JANÉ, «Nova lectura de la inscripció ibèrica de La Joncosa», a *Veleia* 23, 2006, pp. 127-167. N. MONCUNILL, *Lèxic d'inscripcions ibèriques*, 2 vols., Sant Boi de Llobregat 2007, §566.

Tot i així, no hi ha acord en la identificació del nucli del paradigma, és a dir el que contindria la semàntica. La major part de les propostes s'articulen al voltant de l'inici comú d'aquestes formes: *biter*²⁶, *bid(e)*²⁷, *(b)itef*²⁸, *bite*²⁹, *itef*³⁰, *ter*³¹ i *(b)ite(f)*³². Mentre que altres propostes s'articulen al voltant de la part central: *eroke*³³, *(e)rok(e)*³⁴, *fok*³⁵, *efrok*³⁶ i *efrok(e)*³⁷.

Al meu parer, la semàntica radicaria en la forma, *(e)rok(e)*, mentre que al seu voltant s'articularen els morfs *b(i)*, *d(e/i)*, *an* amb la informació típicament verbal (persona, nombre, temps, etc.). Si la hipòtesi plantejada fos correcta, els nuclis d'altres formes habitualment també considerades verbals es podrien identificar com el text delimitat pels morfs *(b)id(e/i)* i *an*: *biterosan* - *(e)ros* (F.17.2), *bidegian* - *(e)gi* (B.3.2*)³⁸, *bideian* - *(e)i* (D.O.1*)³⁹ i H.O.1*⁴⁰ *bidiboa* - *(i)bo* i *bidedean* - *(e)de* (F.13.75*)⁴¹ i *bideruan* - *(e)ftu* (G.7.5*)⁴².

ons ibèriques (1991-2006), Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona 2007, p. 58. J. VELAZA, «Cuestiones de morfología verbal en ibérico», a E.R. LUJÁN, J.L. GARCÍA ALONSO (eds.), *A Greek Man in the Iberian Street. Papers in Linguistics and Epigraphy in Honour of Javier de Hoz*, Innsbruck 2011, pp. 295-304.

26. UNTERMANN, 1990, *Monumenta Linguarum Hispanicarum...*, cit., p. 184; J. VELAZA, *Léxico de las inscripciones ibéricas: 1976-1989*, Barcelona 1991, p. 59. A. QUINTANILLA, *Estudios de fonología ibérica* (Veleia, Série minor 11), Vitoria 1998, p. 167.

27. SILGO, *Léxico ibérico*, cit., p. 81.

28. UNTERMANN, «Los plomos ibéricos...», cit., p. 91. J. UNTERMANN, «Algunas novedades sobre la lengua de los plomos ibéricos», a *Actas del VIII Coloquio sobre Lenguas y Culturas Preromanas de la Península Ibérica*, Salamanca 1999 = *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*, Salamanca 2001 p. 626.

29. J. VELAZA, «Chronica epigraphica iberica II. Novedades y revisiones de epigrafía ibérica 1995-1999», a *Actas del VII Coloquio sobre Lenguas y Culturas Paleohispánicas. Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania* (Zaragoza 1999), Salamanca 2001, p. 645.

30. HOZ, «Hacia una tipología del ibérico...», cit., p. 346.

31. ORDUÑA, *Segmentación de textos ibéricos...*, cit., p. 118.

32. MONCUNILL, *Lèxic d'inscripcions ibèriques (1991-2006)...*, cit., p. 59 i 62.

33. SILGO, *Léxico ibérico*, cit., p. 167. SILGO, «Avance a un estudio...», cit., p. 305.

34. RODRÍGUEZ RAMOS, *Análisis de epigrafía ibera...*, cit., p., 264 i 269. RODRÍGUEZ RAMOS, «Introducció a l'estudi...», cit., p. 59.

35. QUINTANILLA, «Palabras de contenido verbal...», cit., p. 514.

36. ORDUÑA, *Segmentación de textos ibéricos...*, cit., p. 149.

37. FERRER I JANÉ, «Nova lectura...», cit., Annex 13. FERRER I JANÉ et al., «Els materials arqueològics...», cit., p. 120.

38. Y. SOLIER, H. BARBOUTEAU, «Découverte de nouveaux plombs, inscrits en ibère, dans la région de Narbonne», a *RANarb* 21, 1988, p. 91.

39. J. UNTERMANN, «Nova inscripció ibèrica sobre plom, procedent del país dels ilergetes», a *Acta Numismática* 19, 1989, p. 42.

40. J. UNTERMANN, «Comentario sobre una lámina de plomo con inscripción ibérica de la colección D. Ricardo Marsal», a *Habis* 29, 1998, p. 14.

41. L. SILGO, «Inscripción ibérica sobre plomo de Castellet de Bernabé (Llíria)», a *Revista d'Arqueologia de Ponent* 6, 1996, p. 204.

42. UNTERMANN, «Los plomos ibéricos...», cit. 101.

Ref.	<i>Forma verbal</i>	Morf	Morf	Nucli	Morf
D.13.1*	<i>iterokem</i>	i	te	(e)rok	m
B.7.38* / H.O.1	<i>biterókan</i>	bi	te	(e)rok	an
B.7.38*	<i>bitirókan</i>	bi	ti	(e)rok	an
F.17.2	<i>biderukan</i>	bi	de	(e)rok	an
F.17.2	<i>biterosan</i>	bi	te	(e)ros	an
B.3.2*	<i>bidegian</i>	bi	de	(e)gi	an
D.O.1* / H.O.1*	<i>bideian</i>	bi	de	(e)i	an
F.13.75*	<i>bidiboan</i>	bi	di	(i)bo	an
F.13.75*	<i>bidedean</i>	bi	de	(e)de	an
G.7.5*	<i>bideftuan</i>	bi	de	(e)ftu	an

En el cas de les formes *biteukin* / *bitiukin* el nucli de la forma podria ser *uki(n)*, *iuki(n)* o potser *euki(n)*, que ja apareix com a únic text en una àmfora (C.14.1). Aquesta forma podria potser aparèixer també al fragment *(i)euki(ar)* present per duplicat a l'estela de Sinarques (F.14.1), i potser també el segment *eukilu* del plom del Castellet de Bernabé (F.13.73*).

beta++: Aquest element recorda el formant antropònamic *betan* / *betar*⁴³ present almenys en una placa de pedra de Sagunt (F.11.3) al segment *isbetartiger* i en la forma *betan* a *sakarbetan* (E.9.1), *nmlbetan* (H.O.1*) i *benebedan* (F.13.22 i F.13.28). Potser també de manera abreujada en una ceràmica de vernís negre de tipus B d'Azaila (E.1.99) en la forma *beta*.

Alternativament, l'element *beta(r)* també podria ser una unitat de mesura. Aquest element apareix integrat al segment *betainei* de la tercera línia de la 1ª columna del text de la gerreta de la Joncosa⁴⁴: *Jbidebarmi · akari · betainei*. Tot i que es tracta d'un text llarg i complex, hi ha una sèrie d'indicis positius a la interpretació de *beta* com a unitat de mesura. Com seria que *betainei* seria en una posició equivalent a *salir*, si posem en relació el parell *akari · betainei* amb *akari·salir* (F.20.2). La identificació de la marca de valor *be11* als sisens de bronze de *baitolo* permet plantejar que *betar* fos la denominació extensa de *be*⁴⁵.

43. J. RODRÍGUEZ RAMOS, «Índice crítico de formantes de compuesto de tipo onomástico en la lengua ibera», a *Cypselia* 14, 2002, p. 258.

44. FERRER I JANÉ, «Nova lectura...», cit., p. 138.

45. J. FERRER I JANÉ, «A propòsit d'un sisè de bronze de *baitolo* amb la marca de valor *be11*», a *Acta Numismatica* 27, e. p. 2014.

Conclusions

Respecte de la funcionalitat original del plom, el fet que la part conservada sigui tan breu ens impedeix de proposar una hipòtesi fonamentada. En tot, cal recordar que les làmines de plom eren un suport explícitament dissenyat per a contenir textos i que aquests podien anar des de cartes amb contingut comercial, a textos estrictament comptables, relacions d'antropònims, etiquetes breus, signaris, textos funeraris o votius, etc.

En el cas d'aquesta làmina, la presència de més d'un centenar de perforacions indica que la làmina original va ser reutilitzada per a una altra funció que l'estRICTAMENT relacionada amb el suport de l'escriptura. A més, l'estat en què va ser trobat el plom tampoc no sembla que aquest segon ús fos vigent, ja que tant a dreta com a esquerra s'aprecien perforacions fragmentades i marques de plegat; per tant, sembla plausible pensar que la làmina en el seu darrer ús era incompleta per ambdós costats i plegada.

Així, doncs, la presència d'aquesta làmina de plom en un campament romà s'ha de relacionar probablement amb el reaprofitament del metall per a les activitats metallúrgiques pròpies d'un campament militar.

Pel que fa a l'anàlisi paleogràfica, els dos signes més característics són el signe *ki6*, invertit respecte de la forma més habitual, i el signe *be11*. Ambdues variants són més característiques de les inscripcions del segle III o el IV aC que no pas de les inscripcions dels segles II i I aC. Aquesta cronologia seria compatible amb la lectura dual del text, però l'absència de variants complexes impedeix de pronunciar-se de manera concloent sobre la qüestió.

Cal destacar que la cronologia paleogràfica seria compatible amb la cronologia arqueològica, ja que tot i procedir d'una prospecció superficial i no d'un conjunt tancat, els materials i el context històric del campament romà de la Palma, identificat amb *Nova Classis* de les fonts antigues, situen aquest plom en una probable cronologia *ante quem* de finals del segle III aC.

Pel que fa al lèxic, cal destacar el segment *bitiukin*, que encaixaria com a una nova variant d'un paradigma verbal caracteritzat per l'inici *bite / biti* i freqüent en textos sobre plom que s'havia detectat en la variant *biteukin* en el darrer plom de Monteró (Camarasa). Tot i així, el començament característic *bite / biti* s'ha de relacionar probablement més amb els morfemes modals de la forma verbal que no pas amb el nucli que en conté la semàntica, que podria ser *uki(n)*, *iuki(n)*, o potser *euki(n)*.